

Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében

Szerkesztette:

BENŐ ATTILA – GÚTI ERIKA – JUHÁSZ DEZSŐ – SZOTÁK SZILVIA –
TERBE ERIKA – TRÓCSÁNYI ANDRÁS

© Szerzők és szerkesztők, 2017

© TERMINI Egyesület, 2017

TUDOMÁNYKÖZISÉG ÉS MAGYARSÁGTUDOMÁNY
A NYELVI DIMENZIÓK TÜKRÉBEN

A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Pécs, 2016)

három szimpóziumának előadásai

Szerkesztette:

Benő Attila – Gúti Erika – Juhász Dezső – Szoták Szilvia –

Terbe Erika – Trócsányi András

TERMINI EGYESÜLET Budapest, 2017

A kötet megjelenését támogatta:

Nemzeti Együttműködési Alap

ISBN: 978-615-80914-1-1

A kiadásért felelős a Termini Egyesület elnöke

Lektorok: Benő Attila, N. Fodor János, Horváth László, Juhász Dezső,
Kiss Jenő, Korompay Klára, Medve Zoltán, Nádor Orsolya, Pirisi Gábor,
Rácz Szilárd, Slíz Mariann, Terbe Erika, Tésits Róbert

Műszaki szerkesztő: Bucsy Balázs

Borítóterv: Endrődiné Benkő Erika

Nyomdai kivitelezés:

OOK-Press Kft., Szathmáry Attila

Tartalom

Előszó 7

TUDOMÁNYKÖZISÉG ÉS MAGYARSÁGTUDOMÁNY – DIMENZIONÁLIS NYELVÉSZETI KERETBEN

Bárth M. János
Erdélyi településnév-típusok a névföldrajzi adatok tükrében. 10

Horváth László
A volna: lenne kettősség középmagyar kori magánéleti szövegekben. 21

Juhász Dezső
Egy új magyar nyelvjárástörténeti kézikönyv terve. 31

Korompay Klára
Szókészletani vizsgálat az archaikus népi imádságok köréből: a középkori
Grál-motívum kifejezőkincse 42

Rancz Teréz
Standardizációs törekvések és nyelvjárásmentő attitűd találkozása
a felső-háromszéki beszélőközösségben 50

Révay Valéria
A görögkatolikusok első magyar nyelvű liturgiájának nyelvéről 58

T. Somogyi Magda – Tiner Tibor
Topánfalvától az Északi pólusig – a földrajzi nevek Jókai műveiben 65

Szentgyörgyi Rudolf
A középmagyar múlt idők rendszerének vizsgálata dimenzionális
nyelvészeti keretben 76

Terbe Erika
Hangjelölési kérdések Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya levelezésében 85

Zelliger Erzsébet
Honfoglalásunk vitás kérdéseihez 96

NYELVI SOKSZÍNŰSÉG: A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁG JELENE ÉS JÖVŐJE

Tolcsvai Nagy Gábor
A magyar nyelv és nyelvközösség (Közép-)Európában.
Tudományközi értelmezés 104

Péntek János	
Etnonimák és identitások	114
Fóris Ágota	
A magyar terminológia-politikáról és stratégiáról	126
Szoták Szilvia	
Nyelvi tájképek és a gazdaság	135
Benő Attila	
A Termini online szótár etimológiai kérdései.	148
M. Pintér Tibor	
Adatbányászat a kétnyelvűség mögött.	158
Szoták Szilvia – Kocsyné Takács Ildikó	
Mélyszegénységben magyarul	168
Molnár Csikós László	
Társnyelvek korlátozott önállósága	177
Demeter Gáborné – Gúti Erika – Hoss Alexandra	
Magyarországon elismert kétnyelvű nemzeti kisebbségi gyermekek a pedagógiai szakszolgálat rendszerében	183

IDENTITÁS, RÉGIÓ, NEMZETISÉG

Máté Éva – Pirisi Gábor – Trócsányi András	
A felszakadozó térszerkezet Magyarországa – Esettanulmány a Dél-dunántúli régióból	196
Janek István	
Szlovák–magyar bilaterális kapcsolatok és revíziós elképzelések 1938–45 között.	206
Minorics Tünde	
Az örökségpolitika hatása a helyi társadalmakra, nemzetiségi vonatkozásai	215
Szakál Imre	
Beregszász és az első világháborút követő hatalomváltás	227

Terbe Erika

Eötvös Loránd Tudományegyetem,
Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet
terbe.erika@btk.elte.hu

Hangjelölési kérdések Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya levelezésében

1. A 16. század történelmével, nyelvészetével vagy irodalmával foglalkozó kutató előbb vagy utóbb, de biztosan belebotlik Nádasdy Tamás (1498–1562) és Kanizsai Orsolya (1521–1571) levelezésébe. A köznemesi sorból származó Nádasdy Tamás és a Mohács előtti Magyarország egyik leghatalmasabb családjából származó Kanizsai Orsolya házassága nem csupán a nagy vagyoni különbség, hanem a felek közötti nagy korkülönbség okán is erősen foglalkoztatta, foglalkoztatja a kortársakat és az utókort egyaránt. A házaspár fennmaradt levelezése ugyanakkor egyedülálló a korszakban, mert a levelek segítségével közvetlen betekintést kaphatunk a főúri udvar életébe, a hadi-politikai eseményekbe, a birtokgazdálkodás gondjaiba és a házaspár meghitt pillanataiba is.

A kortársak vélekedése szerint Nádasdy Tamás mindenkivel váltott legalább egy levelet, aki a korabeli Magyarországon írni tudott. Még ha erős túlzásnak is tűnik ez a megállapítás, de mindenképpen érzékelteti, hogy milyen gazdag forrásanyag maradt fenn a nádortól. Az egyik legtöbbet kutatott és leginkább megismert 16. századi életpálya az övé.

2. Ez a megállapítás azonban csak a történeti kutatásokra igaz, a nyelvtörténeti vizsgálatokban ritkán bukkannak fel a Nádasdy házaspár misszlisei. Ennek nagyon egyszerű oka van: noha két önálló kötet és egy gyűjteményes kiadás is foglalkozik a levelekkel, mégis hiányzik a megfelelő forrásközlés. A levelezés első kiadása még 1882-ben látott napvilágot Károlyi Sándor és Szalay József munkájaként, de modern helyesírással és hiányosan (Károlyi–Szalay 1882). 100 évvel később, 1988-ban Vida Tivadar közölte újra a leveleket, kiegészítve a családi orvos, Szegedi Kőrös Gáspár magyarrá fordított, eredetileg latin nyelvű leveleivel (Vida 1988). A Nádasdy Tamás nádor családi levelezése című 19. századi kiadás az akkori történeti forráskiadás szemléletét tükrözte, a Vida-féle „Szerelmes Orsikám...” pedig inkább szépirodalmi szöveggént kezelte a levelezést. Nyelvtörténeti vizsgálatokhoz e miatt csak korlátozottan használhatók ezek a kiadványok, legfeljebb stilisztikai, történeti szociolingvisztikai, szociopragmatikai kutatások hasznosíthatók. Ezek a könyvek az óvatosan kezelendő forrásokhoz sorolódtak.

A Középkori leveleink 1541-ig című kötet (Hegedüs–Papp 1991) már betűhű formában közli a leveleket, de csak a legkorábbiakat. Ezért a magyar nyelvű Nádasdy–Kanizsai-levelek nyelvészeti szemléletű vizsgálata e kötet megjelenését követően sem teljesezhetett ki.

2.1. A modern kiadás azonban pontosan rávilágított a korábbi kötetek hiányosságaira. A három kiadvány összevetését csak az 1541-ig tartó időszakra vonatkozóan tehetjük meg, de az itt szerzett tapasztalatok a későbbi levelek esetében is hasznosak lehetnek. A házaspár levelezését illetően az 1541-ig terjedő időszakból csak Kanizsai Orsolyától maradt fenn levél. Nádasdy Tamás első, feleségéhez írt levele 1544-ből származik (más címzettekhez már 1541-től vannak magyar nyelvű iratai).

Elsőként Kanizsai Orsolya leveleinek listáját kell áttekintenünk. A három kötet, illetve a levéltári források¹ összevetése érdekes eredményt hozott. A következő táblázat azt mutatja meg, hogy az egyes levelek hol lelhetők fel:

¹ A levelezés a MOL E 185, Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Archivum familiae Nádasdy, Missiles; az ÖStA HHStA Ungarische Akten Miscellanea Fasc. 433. Konv. B. Thomas Nádasdy ad uxorem suam, Ursulam Kanizsay 1550–1560 (ezek nem lettek átadva 1920 után) alatt található.

Sorszám	E 185 Misseles	Károlyi–Szalay 1882	Vida 1988	Hegedűs–Papp 1991
1.	Sárvár, 1540. február 24. előtt	–	–	–
2.	Sárvár, 1540. szeptember 21. előtt	–	+	+
3.	Sárvár, 1541. május 20.	+	+	+
4.	Sárvár, 1541. május 24.	+	–	+
5.	Sárvár, 1541. május 30.	+	–	+
6.	–	Sárvár, 1541. október 28.	–	–
7.	–	Sárvár, 1541. december 5.	–	–
8.	–	Sárvár, 1541. december 19.	–	–
9.	Sárvár, 1541.	+	+	+

1. táblázat. Kanizsai Orsolya levelei 1541-ig

Ha a különböző kiadásokat összevetjük, érdekes következtetésekre juthatunk: összesen kilenc levelet ismerünk ebből a korszakból Kanizsai Orsolyától, jelenleg hat található meg a levéltárban, és nincs olyan forráskiadvány, amely mindet közölné.

2.2. Mivel a forrásközlések különböző korokban, különböző céllal készültek, a kiadási elvek is eltérőek voltak. Az 1882-es kötet például a levelek bevezető formuláit rövidítve közölte. Minden formulát csak egyszer írnak le teljes egészében, így például az első levélnél, az 1541. május 20-ai keltezésűnél még megtalálható az egész sor: „Szerelmes Uram. Szolgálatomat írom Kegyelmednek. mint szerelmes uramnak.” (Károlyi–Szalay 1882: 70), majd ettől kezdve csak rövidítve: „Szerelmes Uram. Szolgálatomat stb.” Amennyiben a formula változott, akkor ismét teljes egészében leírták: „Nagyságos, tisztelendő és nekem kegyelmes uram.” (Károlyi–Szalay 1882: 74), „Tekéntetes, nagyságos, tisztelendő, szerelmes uram.” (Károlyi–Szalay 1882: 91). Aztán a következő levélben már csak „Tekéntetes, nagyságos stb.” (92). Ugyan van logika a rövidítések alkalmazásában, de aki nem olvassa a leveleket folyamatosan, annak nem biztos, hogy feltűnik a beavatkozás, nem kezdi visszafelé keresni a teljes formulát.

A kor szokásának megfelelően modernizált helyesírással közölték a missziliseket: *touaba* ~ *továbbá*, *tuğa* ~ *tudja*, *hoğ* ~ *hogy*, *örül* ~ *örül*, *elöt* ~ *előtt*, *bekeuel* ~ *békével*, *saruarba* ~ *Sárvárba*, *engégge* ~ *engedje*, *Sofjiaazon* ~ *Zsófia asszony*, *enuelem* ~ *én velem*, *nélrül* ~ *nyelvrül*, stb. Az egyszerűsített helyesírás elfedte a levélírók hangjelölési sajátosságait és az alkalmazott helyesírási rendszert is.

A szöveg egészét sem hagyták érintetlenül a forrásközlők, önkényesen oldottak fel rövidítéseket, illetve változtatták meg a levélbeli formát. A fent idézett 1541. május 20-ai levél kezdő sora így néz ki az eredeti levélben: „szerelmes uram szolgálatomat írom .k. mint szerelmes uramnak” (Hegedűs–Papp 1991: 592). Tehát nincs nagybetűs mondatkezdés, tagoló írásjelek, a *kegyelmednek* kifejezést pedig rövidítve használja a levélíró.

Kanizsai Orsolya következetesen használt *.k.* rövidítései egyébként mindenhol *Kd* formában jelennek meg, és a levél aláírásánál sem őrizték meg az eredeti formát, „Az .k. orsikaia” helyett „Az Kegyelmed Orsikája” olvasható.

A levél lényegi részét tekintve nincs adatvesztés, de mint nyelvi produktumnak a megszólítás, az aláírás, a különféle formulák szerves részei a levélnek, a felek közti társadalmi vagy éppen személyes viszony pontos kifejező eszközei. A levélben feltérképezhető említés, megszólítás hálózati rendszere az egyik legfontosabb elemét veszti így el.

A Vida Tivadar szerkesztésében megjelent kiadás sem törekedett filológiai hűségre, és még jobban eltávolodott az eredeti szövegtől. A kötet inkább válogatásnak tekinthető, mindössze három misszilit közölt az 1541-ig ismert kilencből. Érezhetően a korábbi kiadásokra hagyatkozott, még a nyilvánvaló következtelenségekre sem ügyelt. Az első levél ebben a kö-

tetben az 1540. szeptember 21-e előtt keletkezett. Ez nem szerepelt a Károlyi–Szalay-féle kiadványban, elsőként Mályusz Elemér adta ki 1923-ban, a Levéltári Közleményekben (Mályusz 1923: 287).

Az első két levélben (Vida 1988: 5–6) – mint ahogyan Mályusznál és a Károlyi–Szalay-kötetben is – a teljes bevezető formula szerepel, az 1541-esben már csak az stb.-vel rövidített (Vida 1988: 5–6) változat.

A szövegben az 1882-es kiadáshoz képest is történt beavatkozás, a mondatokat vesszővel, ponttal tagolták, a keltezés minden levélben új bekezdésbe került, és kurziválták.

Az ilyen típusú átalakítások már megkérdőjelezhetik egy szöveg autentikusságát. Ezek a problémák jól érzékeltetik, miért is lenne szükséges egy betűhű, a mai forrásközlési elveknek megfelelő forráskiadványban közölni a Nádasdy házaspár leveleit. Úgy tűnik, erre a közeljövőben lehetőség is nyílik a Szegedi Egyetem Történeti Tanszékének Koraujkori Kutatócsoportjával együttműködve.

3. Előjáróban már szó esett arról, hogy a megfelelő források hiányából fakad a nyelvészeti vizsgálatok egyoldalúsága. A házaspár levelezésének kifejezései, stiláris jellemzői jól ismertek, hangjelölési, helyesírási, nyelvjárási vonatkozásairól viszont nagyon keveset tudunk. Jó pár éve az egyetemi misszilisolvasó órákra rendszeresen viszek be leveleket Nádasdy Tamástól és Kanizsai Orsolyától is. Nádasdy kézírása általában könnyebben olvasható, tagolt, a nagy betűmérettel írt levelek a kezdők számára is sikert hozhatnak. Kanizsai Orsolya tévova, javításokban bővelkedő kézírása csak később kerül elő.

Az autográf iratok a nyelvészek számára is sok újdonsággal szolgálhatnak. Jelen munkában néhány hangjelölési és helyesírási jelenségre szeretnék rávilágítani.

Amikor a házaspár levelezése szóba kerül, gyakran hangzik el az a megállapítás, miszerint Orsolyát a férje tanította meg írni. Szalay József ezt írja: „Az új asszony aligha tudott férjhez menetelekor írni, ami abban a korban éppen nem volt csoda, s alkalmasint férje volt a mestere. Erre mutat az a körülmény, hogy helyesírása teljesen az, ami Nádasdyé, amit csakis így lehet megértenünk, mert hiszen ez a kor a helyesírásunk végtelen ingadozó volta által tűnt ki.” (Károlyi–Szalay 1882: VI).

Ez a feltételezés többszörösen is érdekes lehet: nemigen ismerünk hasonló példát arra, hogy a feleséget a férje tanítja meg írni. Ráadásul mindkettőjüktől nagyszámú levél maradt fenn, ezáltal az is megfigyelhető, milyen közös jegyei vannak írásuknak, illetve a tanuló hogyan halad az írás elsajátításában.

Azért jobban belegondolva, némi kételyt is ébreszt Szalay József kijelentése. Az írás elsajátítása hosszadalmas, sok gyakorlást igénylő tanulási folyamat. Nádasdyról pedig tudjuk, hogy mozgalmas életet élt, gyakran volt távol otthonától. Az nem vitatható, hogy a jóval idősebb, korának egyik legműveltebb embere szorgalmazhatta, hogy a fiatal Orsolya tanuljon meg írni-olvasni; meglehet, hogy Orsolya is vágyott rá, de hogy csak Nádasdy lett volna a tanítómestere, már kevésbé hihető (vö. Varjas 1960: 19–20).

A tanításra-tanulásra vonatkozóan nincsenek adataink, így hát Péter Katalinnal együtt csak megállapíthatjuk a tény: „Kanizsáról deákokkal íratott latin leveleket küldött a férje után, míg Sárváron elkezdett meghatóan bumfordi betűkkel magyarul levelezni.” (Péter 1995: 64).

4. Nádasdy Tamás iskolázottságáról elég pontos adataink vannak. A tanulmányait Grazban kezdte, majd nagybátyja, Terjék István támogatásával Bécsben, azt követően Bolognában folytatta. Ezután a római egyetemen tanult bölcséletet és jogot. Rómában, az egyik bölcselőtanára, Tommaso Cajetan de Vio bíboros felfigyelt Nádasdy tehetségére, s amikor 1523-ban pápai legátusként Magyarországra érkezett, tolmácsként biztosított helyet számára a kíséretében. Tudását, tehetségét bizonyítja, hogy 1524-től a király titkára lett.

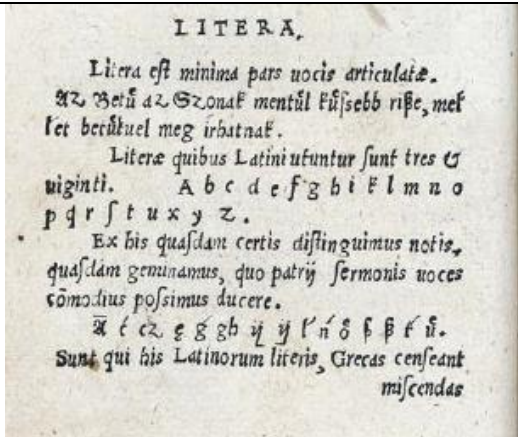
Az udvarnál Nádasdynak befolyásos, tekintélyes pártfogói lettek, mint például Szalkai László váci püspök, későbbi esztergomi érsek és Bornemissza János budai várnagy. Itt kötött

barátságot Majláth Istvánnal és Szalay Jánossal is. Felfigyelt rá Mária királyné is, és 1525-ben Lajos királytól megkapta első adományát, az üresedésben lévő zalavári apátság kormányzói tisztét. Karrierje gyorsan ívelt, 1537-től 1541-ig Horvátország és Szlavónia bánja, Vas vármegye főispánja, 1543-tól a Magyar Királyság országbírója és katonai főparancsnoka, 1554-től a Magyar Királyság nádora (Hegedüs–Papp 1991: 228).

1532-ben jegyezte el az akkor 11 esztendő Kanizsai Orsolyát, aki a hatalmas Kanizsai vagyon egyetlen örököse volt. Nádasdy kijárta János királynál, hogy fiúsítsa Orsolyát, így a lány megkaphatta örökségét. Az esküvőt 1534 legvégén vagy 1535 legelején kötötték meg, megvárva, míg Orsolya házasságképes korba lépett (Péter 1995: 57).

5. Azt, hogy a mellékjeles helyesírást mikor és kitől tanulta Nádasdy, nem tudhatjuk, mivel 1541 előtről csak latin nyelvű iratai vannak. Sylvester példájából² kiindulva nem lehetett szokatlan abban az időben a helyesírási, hangjelölési szokások erőteljesebb megváltoztatása, illetve az sem, hogy különböző címzettekhez különböző helyesírási leveleket írnak (mint ahogyan az sem, hogy különböző nyelveken levelezzenek). Ezért a misszilisekben a mellékjeles és a kancelláriai hagyományok kevert változata elég gyakori.

Nádasdy Tamás mellékjeles helyesírása feltűnően következetes, tudatos nyelvhasználata minden bizonnyal Sylvester és a korai nyomtatványok hatásának köszönhető (Korompay 2003: 582): a latin nyelvű magyar nyelvtana (*Grammatica Hungarolatina*, 1539), majd az Új Testamentuma (1541) Nádasdy birtokán, Sárvár-Újszigeten készültek. A Sylvester által kidolgozott Grammatika és benne a helyesírási rendszer a bibliafordításhoz készült előtanulmányoknak tekinthető. Az ortográfiával foglalkozó rész felsorolja azokat a betűket, melyek a magyar szavak leírásához szükségesek.

<p>„A betű a leírható szó legkisebb része. [...] A latinok huszonhárom betűt használnak [...]. Mi ezek közül némelyeket bizonyos mellékjelekkel különböztetünk meg, némelyeket pedig megkettőzünk, hogy anyanyelvünk szavait pontosabban jegyezhessek le.” (C. Vladár 1989: 17)</p>	 <p style="text-align: center;">L I T E R A.</p> <p>Littera est minima pars uocis articulatae. Az Betű az Szónak mentül kissebb része, mel- let beűkuel meg írhatna. Literæ quibus Latini utuntur sunt tres et uiginti. A b c d e f g h i k l m n o p q r s t u x y z. Ex his quasdam certis distinguimus notis, quasdam geminamus, quo patrij sermonis uoces comodiùs possimus ducere. A e c z e g g b y y l n o s s f u. Sunt qui his Latinorum literis, Grecas censeant miscendas</p>
---	---

2. táblázat. Sylvester betűkészlete

Különösen az *s* hang jelölése érdekes. Az *s*-et jelölő grafémák közül a *zs* hangra (Sylvester a *zs*-t is az *s*-féle hangok közé sorolta) Nádasdy egyedi jelölést alkalmaz, ezt vélhetően Sylvester grammatikájából vette.

² Sylvester 1526-ban iratkozott be a krakkói egyetemre, ahol több kiadványhoz is készített magyar nyelvű szövegeket – kancelláriai helyesírással (Varjas 1960:18).

„Míg a latin nyelvben csupán egyféle s van, a magyarban három, a héber nyelv sajátágához hasonlóan. Az egyik keményebb, a másik lágyabb, a harmadik a kettő között áll. A kemény s-t sch-val írják, mi az írás és ugyanakkor az olvasás könnyebbsége kedvéért egyszerű ſ-sel, a lágyabbat ök ß-szel mi is így, a harmadikfélet ök ismét egyszerű ſ-sel, miként az elsőt, mi különbségtétel okából így: ß
(C. Vladár 1989: 21).

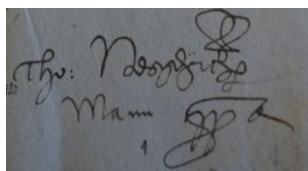
3. táblázat. Az s hang három fajtájáról és azok helyesírásáról

Tudjuk, hogy Sylvester több tipográfiai jelet a német nyomdai helyesírásból vett át, pl. az /sz/-nek *ß*, /ö/, /ó/-nek *o*, /ü/, /ű/-nek *u* jelölésére. A pont nélküli *i* ugyanakkor nem fordul elő Sylvesternél, míg Nádasdy Tamás leveleiben gyakran használja. A német latin betűs kézírásban viszont megtalálható ez a grafémaváltozat (vö. 1. melléklet).

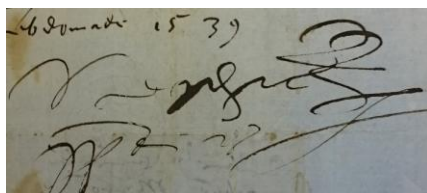
A /zs/ hang jelölésére alkalmazott *ß* graféma a mellékjeles *s* betűből származhat, ezért a huszita helyesírásra vezethető vissza.

A Középkori leveleink 1541-ig című gyűjtemény Nádasdy Tamástól két levelet közöl. A néhány nap különbséggel (1541. december 17. és 22.) keletkezett misszilikék között több hangjelölési eltérés is található: például *mesther* ~ *mester*, *czjnal'* ~ *czinal'*, *xipoc* [sipos] ~ *ſleit*, és az aláírások is különbözőek.

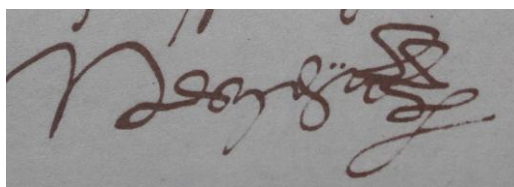
Ez utóbbi önmagában nem meglepő, Nádasdy Tamásnak több aláírását ismerjük:

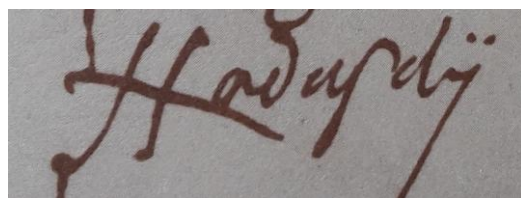
1. kép. Aláírás 1532-ből

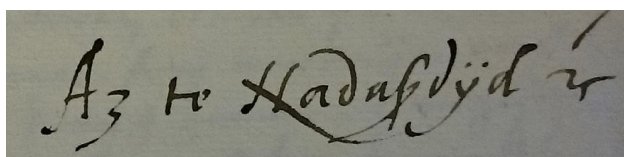
2. kép. Aláírás 1539-ből

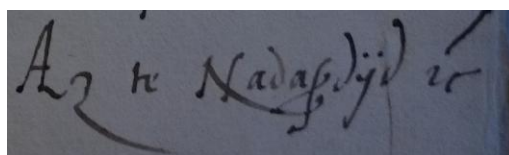
3. kép. Aláírás 1541. december 17.

4. kép. Aláírás 1541. december 22.

5. kép. Aláírás 1549. december 6.

6. kép. Aláírás 1549. december 10.

6. Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya legkorábbi magyar leveleinek hangjelölési sajátosságait egy táblázatban foglaltam össze. Mivel Nádasdytól mindössze két 1541-es levél maradt fenn, hozzá vettem még három, a kötetben már nem szereplő misszilist a levéltári anyagból.³ Ezek 1544. május 11., 1549. december 6. és 1549. december 10. keltezésűek.

Orsolya leveleinél a Hegedűs–Papp szerkesztette gyűjteményes kötet betűhű formában megjelentetett missziliseit vettem figyelembe (no. 213, 232, 233, 235, 243).

Nádasdy feleségéhez írt levelei viszonylag jól olvashatók, tagoltak. Orsolya kézírása a korai levelekben meglehetősen kusza, egyenetlenek a sorok, nem tart margót, nagyon sok a javítás. Szintén mellékjeles helyesírást alkalmaz, de nem következetes, gyakran lefelejt a mellékjeleket.

Az egyes hang–betű megfeleltetéseknél nem írtam ki minden példát, és a gyakoriságot sem jeleztem.

Hang	Elsődleges betű	Példa	Betűvariáns	Példa
á	a	NT: <i>louasz</i> (1541) KO: <i>touaba, szolgalatara</i> (1540–1541)	ā	ād (1549)
c	ć	NT: <i>supiát</i> (1541), <i>ćenkre, iuc</i> (1549) KO: –		
cs	cz	NT: <i>czinal, tarcza</i> (1541), <i>tarczon</i> (1549) KO: <i>tarcz, czodalom, czak, boczatta</i> (1540–1541)		
e, ě	e	NT: <i>Emre, mester, eg</i> (1541), <i>Jsten egetembe, meg, ne</i> (1544) KO: <i>szerelmes, szent</i> (1540–1541)		
é, ě	e	NT: <i>azonfele</i> (1541) KO: <i>en, eghessegbe, ennekem</i> (1540–1541)	ę	<i>innę, ęs, vele</i> (1544), <i>onnę</i> (1549) <i>ęs</i> (1540–1541)
gy	ǵ	NT: <i>eǵ</i> (1541), <i>hoǵ, aǵa, vaǵok</i> (1544), <i>vaǵ, vǵan</i> (1549) KO: <i>haǵot, tuǵa, meǵen, engeǵge, hoǵ</i> (1540–1541)	g	<i>eg</i> (1541), <i>egetembe</i> (1544) <i>uagok, hog</i> , (1540–1541)
i, í	i	NT: <i>inasnak</i> (1541), <i>irta, ludfiakatis</i> (1544), <i>ide, Istennek</i> (1549) KO: <i>kit, erti, ti</i> (1540–1541)	ÿ J ı	<i>mÿnt, Nadasdyd</i> (1549) <i>Jsten</i> (1544, 1549) <i>irtam</i> (1544)
			J i	<i>Jsten, jsten</i> (1540–1541) <i>ir, nincz</i> (1540–1541)
j	i	NT: <i>sleit</i> (1541), <i>iobban, io</i> (1544) KO: <i>irion, orsikaia, eiel</i> (1540–1541)	i j	<i>iuta</i> (1544), <i>iuttem</i> (1549) <i>iria</i> (1540–1541) <i>jarok, jarjak</i> (1540–1541)
ly	l'	NT: <i>czinal'</i> (1541), <i>bolondul'unk</i> (1544), <i>mel', kell'emetes</i> (1549) KO: <i>ol', ill'en, keuel'en, jl'en, kel'emetes</i> (1540–1541)	l	<i>kiral</i> (1540–1541)
ny	ń	NT: <i>meń, nitota</i> (1549) KO: <i>bizoń, ualameńik</i> (1540–1541)	n	<i>aszon</i> (1544)
ő, ős	ős	NT: <i>vörös</i> (1541), <i>kiből, őróómóm</i> (1544), <i>többit</i> (1549)		

³ Itt szeretnék köszönetet mondani Szatlóczi Gábornak, hogy észrevételeivel segítette munkámat, és rendelkezésemre bocsátotta a levelek digitális másolatát.

		KO: <i>fólóles, leueleból, kólt, elót, tórók</i> (1540–1541)		
sz	sz	NT: <i>szerelmes, aszon, lesz</i> (1544), <i>leszen</i> (1549)	z	<i>poztobol</i> (1541)
		KO: <i>szerelmes, szolgálatomat, szolgalom</i> (1540–1541)		<i>lazlo, Sofyaazon, halezen, hizen</i> (1540–1541)
ty	t'	NT: – KO: <i>laťa</i> (1540–1541)		
u, ú	u	NT: <i>supícat</i> (1541), <i>tudnam, ludfiakatis</i> , (1544), <i>tudnom</i> (1549)	v	<i>vrammal</i> (1544)
		KO: <i>uram, utan, tudna</i>		<i>hegkurúl</i> (1549)
ü, ő	ű	<i>kitúl, kültem</i> (1544), <i>űttem, fűlűnket, hegkurúl, cénkrűl</i> (1549)	u	
		KO: <i>kitűl, tűlem, űű</i> (1540–1541)		
v	u	NT: <i>louasz</i> (1541), <i>bekeuel, leueledre</i> (1549)	v, w	<i>volt, valo, vağ</i> (1544), <i>waradba</i> (1549)
		KO: <i>uaraba, leuel, uagok, touaba, beke</i> (1540–1541)		
zs	ß	NT: <i>ßuzsonna, po ßar</i> (1544), <i>Nadaßdyd</i> (1549) KO: –	s	<i>Nádasdy</i> (1541)

4. táblázat. Hangjelölési összehasonlító táblázat

Az összevetés mindenképpen megerősíti azt a feltételezést, miszerint a házaspár által használt helyesírási rendszer nagyon hasonló, kevés különbség figyelhető meg, de a vizsgált levelek csekély száma miatt inkább csak jelzésértékűnek tekinthetők ezek.

A későbbiekben érdemes lenne alaposabban megfigyelni az /i/ hang jelölését a betűvariánsok esetében. Nádasdynál az *ι*, feleségénél az *ī* jelenik meg, /j/ hangértékben mindkettőjükénél előfordul az *ī*. A korai levelekben Orsolya nem használja a /zs/ jelölésére a *ß* betűt.

Az /é/ és /ē/ hangok másodlagos jelölésében az *ę* betű szerepe is figyelmet és további kutatást érdemel. Sylvester helyesírási rendszerében az *ę* betű az /é/ hang jelölésére szolgál. A táblázat példái közül az *ęs* írása ennek megfelel. Az *innęt, veęle, onnęt* szavakban azonban /ē/ hang ejtése feltételezhető inkább (vö. TESz. *innen;vele; onnan*). Az /ē/ hangnak *ę* betűvel való jelölése Dévai Bíró Mátyás ortográfiájában fordul elő. Tudjuk, hogy Sylvester és Dévai kapcsolatban álltak egymással, és mindketten éltek Nádasdy birtokán, Sárvár-Újszigeten. Dévai nyelvtanának első kiadása az 1530-as években jelent meg (ez nem maradt ránk), amit Nádasdy is ismerhetett (vö. Korompay 2003: 585–587, Varjas 1960: 20–23). Ebből a néhány adatból azonban nem lehet megállapítani, hogy a látszólag ellentmondásos jelölések mögött milyen okok rejlenek. Feltehető nyelvjárási jelenség is, de elképzelhető az *ę* betű kétféle alkalmazásából adódó bizonytalanság is.⁴

7. A rövid áttekintés azt mutatja, hogy az 1540-es években a házaspár pontosan követi Sylvester helyesírási rendszerét. Az, hogy időnként lemarad egy-egy mellékjel, Orsolya esetében a gyakorlatlanság, Nádasdynál pedig a sietség miatt történhetett meg. A kérdés inkább az lehet, hogy évtizedek múltán marad-e ez a rendszer, illetve miben történik változás. A vizsgálat kiterjesztése pedig arra is választ adhat, hogy a szűkebb és a tágabb környezet körében – ideértve a rokonokat, deákokat, titkárokat – mennyire terjed a mellékjeles helyesírás. Ennek azonban nélkülözhetetlen feltétele, hogy megbízható forráskiadásban hozzáférhetőek legyenek a levelek.

Hivatkozások

Faulmann, Karl 1880/1990. *Das Buch der Schrift. Enthaltend die Schriftzeichen und Alphabete aller Zeiten und aller Völker des Erdkreises*. K. K. Hof- und Staatsdruckerei, Wien.

⁴ Köszönöm lektoromnak, Juhász Dezsőnek, hogy erre a jelenségre felhívta a figyelmemet.

195. (Reprint.) Eichborn, Frankfurt am Main.
<https://archive.org/details/dasbuchderschri01faulgoog> (2017. 03. 19.)
- Hegedűs Attila – Papp Lajos (szerk.) 1991. *Középkori leveleink 1541-ig*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Károlyi Árpád – Szalay József (szerk.) 1882. *Nádasdy Tamás nádor családi levelezése*. A M. T. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, Budapest.
- Korompay Klára 2003. Helyesírás-történet. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest. 583–587.
- Mályusz Elemér 1923. Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei. II. közlemény. *Levéltári Közlemények* 1: 287–309.
- Péter Katalin 1995. Nádasdy Tamás mecénási tevékenységéről. In: Péter Katalin: *Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*. Ráday Gyűjtemény, Budapest. 56–65.
- Varjas Béla (szerk.) 1960. *Sylvester János: Újtestamentum. Újsziget 1541*. (Bibliotheca Hungarica Antiqua 1.) Akadémiai Kiadó, Budapest. 7–48.
- Vida Tivadar (szerk.) 1988. „*Szerelmes Orsikám...*” A Nádasdyak és Szegedi Kőrös Gáspár levelezése. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- C. Vladár Zsuzsa 1989. *Sylvester János latin–magyar nyelvtana*. (MNYTK. 185.) Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 5–10.

Melléklet

LATEINISCH-DEUTSCHE CURSIV.

2. Jahrh.	Kaiserliche Kanzlei 5. Jahrh.	Italienisch Cursiv	Merovinger	Jüngere Cursiv	Diplome 13.-14. Jahrhundert.	Briefschrift 15.-17. Jahrh.	18. Jahrhundert
a	x>	cc	cc	uu	aa	vva	Drva
b	wd	b	b	b	b	bb	Lb
c	lx	ll	ll	c	c	cc	Lc
d	d	d	dd	dd	d	dd	dd
e	edd	ee	ee	e	e	ee	ee
f	ff	f	f	f	f	ff	ff
g	g	g	gg	g	g	gg	gg
h	h	h	hh	h	h	hh	hh
i	i	i	ii	i	i	ii	ii
k	kk	k	kk	kk	k	kk	kk
l	ll	l	ll	ll	l	ll	ll
m	m	m	mm	m	m	mm	mm
n	n	n	nn	n	n	nn	nn
o	o	oo	o	o	o	oo	oo
p	pp	pp	pp	pp	p	pp	pp
q	qq	q	qq	qq	q	qq	qq
r	rr	r	rr	r	r	rr	rr
s	ss	ss	ss	ss	ss	ss	ss
t	tt	tt	tt	tt	t	tt	tt
u	u	u	uu	u	u	uu	uu
v	vv	v	vv	v	v	vv	vv
w	ww	w	ww	w	w	ww	ww
x	xx	x	x	x	x	xx	xx
y	yy	y	yy	y	y	yy	yy
z	zz	z	zz	z	z	zz	zz

1. melléklet. A latin eredetű német kézírás fejlődése (Faulmann 1880)

Summary

Questions of phonography in the correspondence of Nádasy Tamás and Kanizsai Orsolya

The correspondence of Nádasy Tamás and Kanizsai Orsolya can finally be published again thanks to interdisciplinary cooperation. The couple's well-known correspondence has already been published before. However, none of the previous issues have been edited authentically, leading to the limited research on the use of language and to the fact that dialectal features could not have been investigated at all. I am going to discuss Sylvester János' influence on the use of language of Nádasy. Besides, I am going to look at the unique characteristics of the phonology used by Kanizsai Orsolya, which is even more interesting, given that she learnt writing from her husband.